

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Μεταφράσεις έργων του Μολιέρου στη βιβλιοθήκη Νικολάου Καρατζά

Δ. Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.223](https://doi.org/10.12681/er.223)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (1997). Μεταφράσεις έργων του Μολιέρου στη βιβλιοθήκη Νικολάου Καρατζά. *The Gleaner*, 21, 373–379. <https://doi.org/10.12681/er.223>

Παρασχολήματα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΜΟΛΙΕΡΟΥ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΡΑΤΖΑ

ΑΠΟ ΤΟ 1921 ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ, όταν από τὰ κατάλοιπα τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Νέος Ἑλληνομνήμων* ἓνα σημείωμά του, πὼς στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο σώζονται δύο χειρόγραφα ποὺ περιέχουν κωμωδίες τοῦ Μολιέρου μεταφρασμένες στὰ νεοελληνικά.¹ Πρόκειται γιὰ χειρόγραφα τοῦ 18ου αἰώνα ποὺ στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἔχουν τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς Additional 8242 καὶ 8243 καὶ σώζουν μεταφρασμένα τὰ ἔργα τοῦ Μολιέρου («Κωμωδία τοῦ ἀναισθήτου» (L'Étourdi) καὶ «Ὁ κατὰ φαντασίαν κερατοφόρος» (Sganarelle ou le coeu imaginaire) ἀντίστοιχα.

Ὁ Σπ. Λάμπρος εἶχε ἀντιγράψει καὶ ὅσα ἀναγράφονται στὸ φ. 1^ο τοῦ πρώτου χειρογράφου, τοῦ Add. 8242:

Κωμωδία τοῦ Μολιέρ, φραντζέζον ἀρίστον κωμωδοποιῶ, μεταφρασθεῖσαι ἐκ τῆς ἰταλικῆς φωνῆς εἰς τὴν ὁμιεῖκην ἀπλήν παρὰ Ἰωάννου Ράλλη Βατάχον τῶν Ἀπώτων, διὰ προσταγῆς τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ θεοσεβεστάτου ἀθθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου Βοεβόδα Μαυροκορδάτου· ἔτει δεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος. Ἐν Βουκουρεστίῳ, ἄρμα» [1741].

Δηλώνεται λοιπὸν μὲ σαφήνεια πὼς κωμωδίες τοῦ Μολιέρου μεταφράστηκαν ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ γλώσσα τὸ 1741 στὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ράλλη «διὰ προσταγῆς» τοῦ ἡγεμόνος Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου.

Εὐλόγο ἦταν νὰ εἰκάσει κανεὶς πὼς τὰ χειρόγραφα αὐτά, ποὺ βρίσκονται τώρα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, ἀνῆκαν κάποτε στὴ βιβλιοθήκη τῶν Μαυροκορδάτων. Τὴν εἰκασία αὐτὴ τὴ θεμελίωσε καλύτερα τὸ 1970 ἡ Λουκία Δρούλια, ὅταν παρατήρησε πὼς «τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα, ὅπως προδίδουν τὰ σθησίματα, οἱ διορθώσεις καὶ οἱ συμπληρώσεις στὰ διάστιχα, εἶναι αὐτόγραφα τοῦ μεταφραστῆ»,² δὲν εἶναι δηλαδὴ μεταγενέστερα

1. *Νέος Ἑλληνομνήμων* 15 (1921) 294-295.

2. Σὲ ἀνυπόμνησιν τῆς στὸ Συμπόσιον «Ἡ ἐποχὴ τῶν Φαναριωτῶν». Βλ. στὰ Πρακτικὰ ποὺ δημοσιεύτηκαν τέσσερα χρόνια ἀργότερα: Loukia Droulia, «Molière traduit en grec, 1741. (Présentations de deux manuscrits)», *Συμπόσιον Ἡ ἐποχὴ τῶν Φαναριωτῶν*, 21-25 Ὀκτωβρίου 1970, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 413-418. Τὸ κεί-

αντίγραφα αλλά τὰ χειρόγραφα πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἡγεμόνα, χειρόγραφα πού, προφανῶς, περιῆλθαν ἀμέσως στὴ βιβλιοθήκη του.

Στὸ μεταξὺ στὰ 1952 ὁ Marcel Richard, δημοσιεύοντας μιὰ συνοπτικὴ περιγραφή τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων πού σώζονται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, εἶχε προσθέσει τὶς πληροφορίες ὅτι τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα προέρχονται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Lord Guilford καὶ εἰσῆχθησαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο τὸ 1830.³

Ἔχουν ἔτσι προσδιορισθεῖ δύο βέβαιοι κρίκοι στὴν ἱστορία τῶν δύο αὐτῶν χειρογράφων πρὶν περιέλθουν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο: βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτων, βιβλιοθήκη Guilford.⁴

Ὡστόσο ἓνα παλαιογραφικὸ τεκμήριο, πού σώζεται στὰ πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου Add. 8242 καὶ πού κανεῖς, ὅσο ξέρω, δὲν τὸ ἀξιοποίησε ὡς τώρα, μᾶς ἐπιτρέπει (α) νὰ ἀποκαταστήσουμε ἓναν ἀκόμα κρίκο στὴν ἱστορία του, ἀλλὰ καὶ (β) νὰ προσδιορίσουμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ὅ,τι ὁ μεταφραστὴς Ἰωάννης Ράλης ἔγραψε, ὅπως καὶ (γ) νὰ ἐντοπίσουμε γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα φιλολογικὸ πόνημα ἑνὸς μεγάλου συλλέκτη χειρογράφων καὶ ἐντυπων βιβλίων πού ἔζησε τὸν 18ο αἰ., τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ.

Ἄσκι περιέγραψαν καὶ μελέτησαν τὸ χειρόγραφο ὑπέθεσαν πὼς τὸ χέρι πού ἔχει γράψει τὸ κείμενο τῆς μετάφρασης ἔχει γράψει καὶ ὅσα περιέχονται στὰ δύο πρῶτα φύλλα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, κάποια βιογραφικὰ στοιχεῖα πού παραδίδονται γιὰ τὸν Μολιέρο. Ἡ Λουκία Δρούλια σημειώνει: Ὁ μεταφραστὴς Ἰωάννης Ράλης, «ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ “βιογραφικὸ σημείωμα” πού προτάσσει στὴν ἀρχὴ τοῦ κώδικα Additional 8242, γνώριζε καλὰ ποιὲς θεωροῦνταν οἱ καλύτερες κωμωδίες τοῦ γάλλου συγγραφέα...».⁵ Τὴν ἴδια πεποίθηση ἐκφράζει καὶ ἡ Ἄννα Ταμπάκη πού

μενο τῆς ἀνακίνωσης, μεταφρασμένο στὰ ἐλληνικά, δημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλο «Ὁ πρῶτος Μολιέρος ἐλληνικά πρὶν 233 χρόνια στὸ Βουκουρέστι» στὸ περιοδικὸ *Θέατρο* τχ. 37 (1974) 47-51, ἐμπλουτισμένο μὲ πανομοιότυπα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα. Τὸ χωρίο στίς σ. 417 καὶ 49 ἀντίστοιχα.

3. Marcel Richard, *Inventaire des manuscrits grecs du British Museum*, Παρίσι 1952, σ. 10· πβ. καὶ ὅσα ἀναφέρονται στίς σ. X-XI. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα πού δίνει ὁ ἴδιος συγγραφέας στὸ ἔργο του *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits grecs* (Παρίσι 1958, σ. 146), μιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση καὶ τῶν δύο αὐτῶν χειρογράφων εἶχε δημοσιευτεῖ στὸν συνοπτικὸ κατὰλογο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου *List of Additions made to the Collections in the British Museum in the Year 1831*, Λονδίνο 1833.

4. Γιὰ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης Guilford καὶ τοῦ τρόπου πού τὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς περιῆλθαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο βλ. Δρούλια, στὸ ἴδιο, καὶ πρόσφατα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, «Ἡ βιβλιοθήκη Guilford», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 20 (1995) 92-162.

5. Loukia Droulia, ἔ.ἀ., σ. 416 καὶ σ. 48 τῆς ἀπόδοσης τῆς ἀνακίνωσης στὰ ἐλληνικά.

πρόσφατα ἐξέδωσε, μὲ μακρὰ Εἰσαγωγή, ὅσα περιέχονται στὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα: «Ο μεταφραστὴς Ἰωάννης Ράλης ἀρκέστηκε [...] νὰ ἐφοδιάσει τὸ κείμενό του μὲ ἓνα σύντομο βιογραφικὸ σημεῖωμα ἐνημερωτικῶν χαρακτήρα».⁶

«Ὅσα ὅμως περιέχονται στὰ δύο πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου δὲν εἶναι γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ μεταφραστῆ — αὐτὸ τὸ χέρι ποὺ ἔχουμε δεχθεῖ πῶς ἔγραψε τὸ κείμενο τῆς κωμωδίας — οὔτε εἶναι δικὰ του πονήματα. Εἶναι γραμμένα μὲ τὸ χέρι ἐνὸς ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους κτήτορες τοῦ χειρογράφου, τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ.

Ἡ ἰδιότυπη γραφὴ τοῦ Καρατζᾶ προδίδει εὐκόλα τὴν ταυτότητά του.⁷ Παράλληλα, συναντοῦμε καὶ στὸ χειρόγραφο αὐτὸ τὴν πάγια συνήθειά του νὰ ἐμπλουτίζει τὰ χειρόγραφα ποὺ ἀποκτοῦσε μὲ Πίνακα περιεχομένων καὶ σημειώματα σχετικὰ μὲ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα ποὺ περιέχονταν στὸ νέο του ἀπόκτημα. Ἄς δοῦμε μερικὰ παραδείγματα.

Ὅταν ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς ἀπέκτησε τὸν λεγόμενο «κώδικα τοῦ Ἰέρακος», προσέθεσε στὴν ἀρχὴ ἓνα τετράφυλλο, στὸ ὁποῖο ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του (α) τὴν ἐπιγραφή τοῦ χειρογράφου, (β) ὕστες πληροφορίες συγκέντρωσε γιὰ τὸν Ἰέρακα καὶ (γ) τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων στὸ χειρόγραφο.⁸

Τὴν ἴδια τακτικὴ ἀκολούθησε ὅταν κατόρθωσε νὰ ἀποκτήσει ἓνα βυζαντινὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Καντακουζηνοῦ, ποὺ περιεῖχε ἓνα Ψαλτήρι. Τὸ θέμα τοῦ χειρογράφου δὲν χρειαζόταν πολλὰ διευκρινίσεις, ἀλλὰ συγκέντρωσε καὶ ἔγραψε πολλὰς πληροφορίες γιὰ τὸν περίφημο Μιχαὴλ Καντακουζηνό, τὸν πῶς διάσημο ἴσως ἀπὸ τοὺς κτήτορες τοῦ χειρογράφου.⁹

Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηροῦμε καὶ στὸ χειρόγραφο Vind. Suppl. gr. 191 ποὺ πρόσφατα ἀποκαλύφθηκε πῶς ἀνῆκε κάποτε, καὶ αὐτὸ, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ λόγιου Φαναριώτη.¹⁰

6. Ἄννα Ταμπάκη, «Ὁ Μολιέρος στὴ φαναριώτικη παιδεία. Τρεῖς χειρόγραφοι μεταφράσεις», *Τετράδια Ἑργασίας* ΚΝΕ/ΕΠΕ 14, Ἀθήνα 1988, σ. 37. Τὸ τρίτο χειρόγραφο ποὺ δηλώνει ὁ ὑπότιτλος τοῦ δημοσιεύματος εἶναι τὸ χειρόγραφο 1030 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

7. Δείγμα τῆς γραφῆς του δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ μελέτη τοῦ Ν. Γ. Πατρινέλη, «Πατριαρχικὰ γράμματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα καὶ σημειώματα τοῦ ΙΣ΄-ΙΗ΄ αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἰέρακος», *Ἐπιτηρίδες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962), φωτογραφία μετὰξὺ τῶν σελίδων 144 καὶ 145. Ἐκποτε ἔχουν δημοσιευθεῖ ἔξι ἀκόμα, ἀπὸ χειρόγραφα ποὺ ἀποκαλύφθηκε πῶς ἀνήκουν στὴ βιβλιοθήκη του.

8. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βρίσκεται σήμερα στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 1474.

9. Βλ. σχετικὰ G. K. Papazoglou, «Un manuscrit inconnu provenant de la Bibliothèque de l'archonte phanariote Nikolaos Karatzas», *Revue des Études Byzantines* 49 (1991) 255-261. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 3.

10. B. L. Fonkič, «Eine Wiener Sammelhandschrift von Nikolaos Kara-

Στήν περίπτωση τοῦ Add. 8242 προσέθεσε ἕνα δίφυλλο, στὸ ὁποῖο ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του τὴν ἐπιγραφή τοῦ χειρογράφου, προσέθεσε βιογραφικά καὶ ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου ἀλλὰ, καθὼς στήν περίπτωση αὐτὴ ἕνα ἦταν τὸ περιεχόμενο ἔργο, δὲν συγκρότησε Πίνακα περιεχομένων. Τὸ κείμενο τοῦ μεταφραστῆ ἄρχιζε πιά ἀπὸ τὸ φύλλο 3 verso μὲ τὴν ἐπιγραφή: *Μολιέρου κωμωδιῶν τόμος α΄. Κωμωδία τοῦ ἀναισθήτου.*

Κατὰ συνέπεια, τὸ χειρόγραφο Add. 8242 —καὶ πιθανότατα καὶ τὸ Add. 8243— πέρασαν ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ πρὶν ἀγοραστοῦν ἀπὸ τὸν Frederic North, τὸν μετέπειτα λόρδο τοῦ Γκίλφορντ, γιὰ νὰ περιέλθουν τελικὰ στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Ἐὰν δεχθοῦμε πὼς τὰ χειρόγραφα αὐτὰ κοσμοῦσαν τὴ βιβλιοθήκη τῶν Μαυροκορδάτων, τὸ ὄριο *post quem* γιὰ τὴν ἀπόκτησή τους ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ ἀποτελεῖ ὁ χρόνος ποὺ πουλήθηκε ἡ περιφημὴ αὐτὴ βιβλιοθήκη.¹¹ Κατ' ἐπέκταση, ἡ χρονολογία θανάτου τοῦ λόγιου Φαναριώτη καὶ ἡ διάλυση τῆς σημαντικῆς βιβλιοθήκης του ἀποτελοῦν τὸ *terminus* γιὰ τὴν ἀγορά του ἀπὸ τὸν Γκίλφορντ. Σύμφωνα μὲ τὶς τελευταῖες ἐρευνες, ὁ Καρατζᾶς πέθανε μετὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1786 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1789.¹² Ἐὰς σημειωθεῖ πάντως ἀπλῶς ἐδῶ —ἐπειδὴ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἄλλης ἐργασίας— πὼς δὲν εἶναι τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα τὰ μόνα ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ στὴ βιβλιοθήκη Γκίλφορντ.

Ἡ ἀποκάλυψη τῆς ταυτότητος ἐκείνου ποὺ ἔγραψε, στὰ πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο τοῦ Μολιέρου —τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ— μᾶς ἐπιτρέπει νὰ περιορίσουμε τὴ γλωσσομάθεια τοῦ μεταφραστῆ Ἰωάννη Ράλη στήν ἰταλικὴ γλῶσσα καὶ νὰ ἄρουμε ἔτσι τὰ διλήμματα ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ στήν ἐρευνα. Ἐξηγοῦμαι.

Τὶς κωμωδίαις τοῦ Μολιέρου ὁ Ἰωάννης Ράλης τὶς μεταφράζει «ἐκ τῆς ἰταλικῆς φωνῆς», ὅπως ρητὰ ἀναφέρεται στὸ σημεῖωμα τοῦ φ. 1^v, ἀλλὰ καὶ ὅπως συνάγεται ἀπὸ ἐσωτερικὰ τεκμήρια ποὺ ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἐρευνα.¹³ Ὅσα ὅμως ἀναγράφονται γιὰ τὸν Μολιέρο στὰ φ. 1^v-2^r προέρχονται, ὅπως ἐντόπισε ἡ Ἄννα Ταμπάκη, ἀπὸ γαλλικὰ δημοσιεύματα.¹⁴ Ἐχοντας ὅμως ὡς τώρα ἀποδεχθεῖ τὴν ἰδέα πὼς τὸ ἴδιο πρόσωπο ποὺ μεταφράζει γράφει καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Μολιέρο, τὸ πρόσωπο αὐτό, δηλαδὴ ὁ Ἰωάννης Ράλης, ἔπρεπε νὰ γνωρίζει καὶ ἰταλικά καὶ γαλλικά. Ἐφόσον ὅμως ὁ

tzas. Cod. Vind. Suppl. gr. 191), *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* — Ἀρχαῖς. Herbert Hunger zum 80. geburtstag 44 (1994) 91-98.

11. Γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῶν Μαυροκορδάτων βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ Andrei Pippidi, «Manuscriptos byzantinos de la biblioteca de los Mavrocordatos», *Ἐπίγειος οὐρανός, El cielo en la tierra. Estudios sobre el Monasterio bizantino*, Μαδρίτη 1997, σ. 330-340, καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναφερόμενη βιβλιογραφία.

12. Βλ. Μάχη Χαϊζή-Ἀποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης. Ἐνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα σὲ ἀφάνεια», *Ὁ Ἐρασιστής* 20 (1995) 23-24.

13. Loukia Droullia, ἔ.δ., σ. 417 καὶ σ. 49 τῆς ἀπόδοσης τῆς ἀνακοίνωσης στὰ ἑλληνικά.

14. Ἐ.δ., σ. 37-38.

μεταφραστής γνώριζε και τις δύο γλώσσες, γιατί άραγε να μεταφράζει Μολιέρο από τα Ιταλικά και όχι από τη γλώσσα του πρωτοτύπου, την οποία υποτίθεται ότι γνώριζε;

Ο Ιωάννης Ράλης Ιταλικά φαίνεται πως γνώριζε καλά εκείνη την εποχή και από αυτή τη γλώσσα μετέφρασε το 1741 στο Βουκουρέστι κωμωδίες του Μολιέρου. Την ίδια εποχή (1741) έχουμε στη Βασιλεία την έκδοση, στα Γαλλικά, των Άπαντων του Μολιέρου, έκδοση που περιείχε¹⁵ και το «Επιτάφιο» επίγραμμα του. Αυτό το επίγραμμα μεταφράστηκε στα νεοελληνικά και αναγράφεται στο φ. 2^ο του χειρογράφου. Δεν έχει όμως να κάνει με τον Ιωάννη Ράλη, αλλά με τον μετέπειτα κτήτορα του χειρογράφου, τον Νικόλαο Καρατζά.

Φτάσαμε έτσι στο τελευταίο στοιχείο που μάς προσφέρει το γεγονός πως μεταφράσεις έργων του Μολιέρου πέρασαν από τα χέρια του Καρατζά και έμειναν για ένα διάστημα στη βιβλιοθήκη του. Για τη βιβλιοθήκη και τη λογιосύνη του Νικόλαου Καρατζά έχουν γραφτεί πολλά.¹⁶ Δεν είχαμε ώστόσο έντοπίσει ένα δικό του πνευματικό πόνημα, κάτι που να δείχνει πως δεν ασχολούνταν μόνο με την επεξεργασία των χειρογράφων που αποκτούσε —ή συγκροτούσε ο ίδιος— αλλά και με μια πιο ένεργητική φιλολογική ένασχόληση. Η έμμετρη απόδοση στα νεοελληνικά του «Επιταφίου» του Μολιέρου¹⁷ είναι ίσως το πρώτο δείγμα της φιλολογικής του παραγωγής. Το παραθέτω μαζί με το Γαλλικό πρωτότυπο.

Passant, ici repose un qu'on dit
être mort.

Je ne sai s'il l'est, ou s'il dort:
Sa maladie imaginaire
Ne peut pas l'avoir fait mourir;
C'est un tour qu'il joué à plaisir;
Car il aimoit à contrefaire.

Τάχα τφόντι ν'έν νεκρός ό κείμενος ένταύθα,

ή τοῦτο μόνον λέγεται, ύπνώπτει δέ ό φίλος;
Δέν είναι λέγω δυνατόν ή κατά φαντασίαν
ασθένειά του θάνατον νάπέφερε παραύτα.
Κανέν παιγνίδι είν' έδω, όπου αυτός ό μίμος,
φίλος τής ύποκρίσεως, διά ψυχαγωγίαν

15. Σύμφωνα με την επίσημανση της Άννας Ταμπάκη, στο ίδιο. Πραγματικά αντίτυπο αυτής της έκδοσης σώζεται και στην Άθήνα, στην Έθνική Βιβλιοθήκη (Ν. Φ. 2599), όπου στο τέλος του τέταρτου τόμου υπάρχει ένα «Recueil des Epigrammes, Epitaphes, ou autres Pièces en Vers, tant Latines que Françaises, Faites par divers Auteurs, sur Monsieur de Moliere, et sur sa mort» (σ. 535-552). Άνάμεσα τους, στη σ. 541, το επίγραμμα που μάς ενδιαφέρει.

16. Βλ. όσα αναφέρει ό Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμείς, «Δύο κώδικες της Βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζά», Έπετηρίς [Παρνασσού] 8 (1904) 6, και πρόσφατα όσα αναφέρονται στη μελέτη των Δ. Γ. Άποστολόπουλου - Η. Δ. Μιχαλάκη - Μάχης Παΐζη, «Ένα περιώνυμο νομικό χειρόγραφο που έλάνθωνε: το "χειρόγραφο Γ, του Γερασίμου Άργολίδος"». Ένας άγνωστος κώδικας του Νικολάου Καρατζά», Έλληνικά 45 (1995) 89-92.

17. Θυμίζω πως οι κωμωδίες του Μολιέρου, που περιέχονται και στα δύο χειρόγραφα, είναι μεταφρασμένες σε πεζό λόγο.

Quoi qu'il en soit, ci git Moliere;	ὡς ἄριστός τις Κωμωδὸς καμώνεται καὶ κάμνει.
Comme il étoit grand Comédien,	Ἄν ὑποκρίνεται νεκρόν, ἄριστ' ἐπιτυγχάνει.
S'il fait le mort, il le fait bien.	Ὅπως κιάν εἶν' ὁ Μολιέρ ἐκεῖνος κατ' ἐν- ταῦθα.

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

“ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΕΣ” ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΜΟΛΙΕΡΟΥ

Τὸ χρ. III.284 τῆς Βιβλιοθήκης «M. Eminescu» τοῦ Ἰασιίου

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ τῶν πάλαι ποτὲ Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιφυλάσσει στὸν ἐρευνητὴ εὐχάριστος ἐκπλήξεις. Σ' αὐ-
τὲς τὶς προνομιακὲς περιοχάς, ἡ μικτὴ ἑλληνορουμανικὴ κοινωνία ἐστρεψε
ἀπὸ ἐνωρὶς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σὲ κλασικὰ ἔργα τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς
ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας καθὼς καὶ σὲ κείμενα τῆς νεώτερης δραμα-
τουργίας. Οἱ ποικίλες χειρόγραφες μεταφράσεις ποὺ ἐκπονήθηκαν μέσα
στὸν 18ο αἰώνα καὶ στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου ἐξακολουθοῦν νὰ ἀπο-
τελοῦν ἓνα ἀνοιχτὸ καὶ προκλητικὸ πεδίο ἐρευνας καὶ μελέτης. Ἡδῆ σὲ
παλαιότερη ἐπίσκεψή μου, τὸ 1992, στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀ-
καδημίας, διατρέχοντας τὰ ἀκαταλόγητα ἑλληνικὰ χειρόγραφα, βρέ-
θηκα μπροστὰ σ' ἓναν σταχωμένο κώδικα τοῦ 18ου αἰώνα,¹ ποὺ περιέχει
ὀλόκληρο τὸ β' τμήμα τοῦ *Δὸν Κιχώτη*, σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἡ ὁποία
πρέπει νὰ βασίστηκε σὲ ἰταλικὸ ἐνδιάμεσο. Τὸ πόνημα ἐμφανῶς ἐντάσ-
σεται σὲ μίαν σειρὰ φαναριώτικων κωδίκων ποὺ περιέχουν ἀποσπάσματα
τοῦ ἔργου τοῦ Θεοβάντες² καὶ τοποθετεῖται κατὰ πάσα πιθανότητα χρο-
νολογικὰ στὴν περίοδο ἡγεμονίας τῶν δύο «μεγάλων» Μαυροκορδάτων,
τοῦ Νικολάου ἢ τοῦ Κωνσταντίνου, ἀνήκει μὲ ἄλλα λόγια στὴν μεταφρα-
στικὴ παράδοση τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18ου αἰώνα.³

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Ms. Gr. 1479, 530 φφ.

2. Σχετικὰ μὲ τὶς παλαιότερες, χειρόγραφες μεταφράσεις σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα
τοῦ Θεμελιώδους αὐτοῦ ἔργου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀφηγηματικῆς παράδοσης, βλ. Λουκία
Δρούλια, «Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ *Δὸν Κιχώτη* (Περιγραφή ἑνὸς κώδικα)», *Ὁ*
Ἐρανιστὴς Δ' (1966) 25-29· καὶ Γιῶργος Κεχαγιόγλου, «Ἡ πρώτη γνωστὴ νεοε-
λληνικὴ μετάφραση τοῦ *Δὸν Κιχώτη*», Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
*Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη Στα-
μάτη Καρατζᾶ*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 175-184.

3. Ἔχω πραγματευθεῖ τὸ θέμα αὐτὸ στὴν ἀνέκδοτη ἀκόμα ἐργασία μου «Ἡ
δεξιὼση τῆς δυτικῆς παιδείας μέσα ἀπὸ τὶς λογοτεχνικὲς μεταφράσεις: ἡ περίπτω-
ση τοῦ *Δὸν Κιχώτη*», εἰσήγηση στὸ Σεμινάριο στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρεᾶ, «Οἱ
Φαναριώτες καὶ οἱ ἀπαρχεῖς τοῦ Διαφωτισμοῦ: ἡ συμβολὴ τῶν Μαυροκορδάτων (28
Φεβρουαρίου - 2 Μαρτίου 1994)», ποὺ ὀργάνωσε τὸ ΚΝΕ/ΕΙΕ, στὴν Ἀθήνα, σὲ συ-